

Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası

Editör
Şaban Ali Düzgün

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

© T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
3322

BİLİMİN VE FELSEFENİN DOĞULU ÖNCÜLERİ DİZİSİ
3

ISBN: 978-975-17-3579-9

www.kulturizm.gov.tr
e-posta: yayimlar@kulturizm.gov.tr

TASARIM ve UYGULAMA
Sinan Sungur

YAPIM
Özyurt Matbaacılık

BİRİNCİ BASKI
2000 adet

BASIM YERİ - TARİHİ
Ankara, 2011

Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası / Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara:
Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
495 s. ; 21 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayımları; 3322,
Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü bilimin ve felsefenin doğulu
öncüleri dizisi; 3).
ISBN: 978-975-17-3579-9
I. Mâtürîdî. II. Düzgün, Şaban Ali. III. Seriler.
297.4013

MÂTÜRÎDÎ'NİN KURAN TASAVVURU

Mehmet Akif KOÇ*

● VAHİY TASAVVURU

İnsanın algı alanını aşan 'vahiy', hem Allah ile peygamber arasındaki özel iletişimin ismidir, hem de bu iletişimle gelen bilgiyi adlandırmakta kullanılmıştır. Peygamberler vahiy alırken pasif konumdadırlar. Çünkü vahiy onlarda zaten var olan dahilî bir kabiliyetin dışı aksetmesi değildir. Allah keyfiyetini bilemediğimiz harici bir yolla vahyeder.¹ Öyle ki Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in Necm suresinin ilk 18 âyetinde, vahyi anlatan diğer Kur'an âyetlerine nispetle daha ayrıntılı tasvir edilen vahiy tecrübesini 'ilahî' ve 'insanî' ayırımına özel bir önem atfederek tevil eder. Bu kısımda çoğunlukla kelime tahlilleri üzerinde durarak öznel değerlendirmelerden şiddetle kaçınır. Nitekim 18. âyetin son cümlesinde de akla gelen başka te'viller bulunduğunu, ancak onlardan kaçınacağını açıkça ifade ederek konuyu kapatır.² Surenin 8. âyetini 'Hz. Peygamber'in Allah'a yaklaştığı (denâ) şeklinde tevil edenlerin kanaatini çok yakışsız bulur. Buna bağlı olarak da, -en fazla- Hz. Peygamber'in Cebrail'i kendi suretinde, Allah'ı ise kalben görebilmesinin imkânı üzerinde durur.³

Havarilerin vahiy almasına gelince,⁴ Mâtürîdî, bu konuda temel iki ihtimali gündeme getirir: 1. Hz. İsa'ya vahyedilmesi öncelikle ona en yakın insanlara vahyin ulaşması anlamına geliyordu. Bunun için

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, İlmî Kontrol, Bekir Topaloğlu, tah. Ahmet Vanlıoğlu, Muhammet Boynukalın, Ertuğrul Boynukalın, Hatice Boynukalın, Hâil İbrahim Kaçar, Murat Sülün, Ali Haydar Ulusoy, Mustafa Yavuz, Murtaza Bedir, Muhammet Masum Vanlıoğlu, Abdullah Başak, Mizan Yayınevi, (1-17 cilt), İstanbul 2005-2008, 12/216. Mâtürîdî'nin tefsirine bundan sonra yapacağımız atıflarda bu eserin sadece cilt ve sayfa numarasını zikredeceğiz.

2 Bkz. *Te'vilât*, 14/191-199.

3 *Te'vilât*, 7/196.

4 Maide 5.111.

âyette "Havarilere vahyettiğimde..." ifadesi kullanıldı. 2. Bal arısına ya da Hz. Musa'nın annesine vahyedilmesi⁵ de göstermektedir ki vahiy sadece peygamberlere gönderilen 'risalet vahyi'nden ibaret değildir. Bu çeşit vahiyden başka Allah'ın kalbe ilkâ ettiği doğruyu tespit etme kabiliyeti anlamına gelen 'ilham vahyi' vardır. Havarilere gelen vahiy işte bu çeşit bir vahiy olabilir.⁶

Batıniler vahiyde insani bir unsur vehmettikleri için yanılmışlardır. Mâtürîdî vahyin keyfiyetini istismara kapı aralayacak yönde muğlaklaştıran Batını tasavvurları da şöyle eleştirmiştir:

"Batıniler şöyle dediler: Allah vahyi, elçisine, herhangi bir dille bağlantısız bir şekilde 'hayal' gibi indirdi. Sonra elçisi onu Arapça ifade etti, yani açıkladı. Ancak durum böyle değildir. Çünkü Allah bir âyette şöyle buyurmaktadır: 'Biz onu Arapça bir Kur'an indirdik'⁷..." Mâtürîdî bundan sonra başka bir âyete atıfta bulunarak⁸ kanaatini desteklemektedir.⁹

Mâtürîdî yine vahyin bir kısmının Hz. Peygamber'e unutturulduğu yolundaki yorumu benimsemeyerek bu yorumun kaynaklık değeri bakımından zayıf (*ahad*) haberlere dayandığını ifade eder. Ayrıca bu yorumun dinin temelini teşkil eden vahyin ciddiyetine zarar vereceğini düşünmektedir.¹⁰ Kısacası Mâtürîdî vahiy olgusunu olabildiğince anlaşılır ve sağlam bir temele dayandırmak istemektedir.

Kur'an âyetlerinde vahiyyle ilgili polemik dikkat çeker. Âyetler iki tür itirazı sık sık gündeme getirirler: İlki, müşriklerin, elçinin sıradan, kendileri gibi bir beşer oluşunu kabullenemeyişleri. Oysa Maturidî'ye göre, bu durum insanlık alemi için bir lütuftur. Çünkü insan kendi cinsinden sudur eden olağanüstülüğü idrak edebilir. Onun aracılığı ile gelen farklılığı bütün çıplaklığıyla kavrayabilir. Nitekim, Kur'an müşriklere tehdide bulunarak/mezdan okuyarak, kendisine benzer bir hitaptan yoksun bulunmalarını, kendisinin mucize oluşuna delil getirmiştir.¹¹ İkincisi, İsrailoğullarının, vahyi

5 Nahl 16.68; Kasas 28.7.

6 *Te'vilât*, 4/371-372.

7 Kiyâme 75.16-17.

8 Nahl 16.103.

9 *Te'vilât*, 10/337. Ayrıca bkz. 1/97-98.

10 *Te'vilât*, 17/169-171.

11 *Te'vilât*, 7/8-9.

sahiplenerek Hz. Peygamber'in vahiy aldığı gerçeğini hazmedemeyişleri. Hz. İshak'tan beri en azından Kur'an'da ismi geçen peygamberlerin hep bu sülaleden gelmesi, onlara sürekli hatırlarında tutmaları gereken en önemli unsur; Allah'ın peygamberi belirlemedeki mutlak iradesini unutturmıştır. Mâtürîdî bu konuda gözden kaçan bir inceliğe temas ederek ümmiliği tescilli, hiçbir eğitimden geçmemiş bir insanın elinde tuttuğu kitaptaki içeriğin, daha önceki ilahî kitaplarla uyum hâlini gündeme getirir. Üstelik bu kitaplar Hz. Peygamber'in dili olan Arapça ile de yazılmamışlardır. Böylece Hz. Peygamber'in bu kitaplardan yararlanma ihtimali aklen imkânsız görünmektedir.¹²

Nesh Anlayışı

"Nâsîh" Kur'an'da yer alan fıkhi hükmü ortadan kaldırarak yeni bir hüküm getiren âyettir. "Mensûh" ise hukuki hükmü böylece geçerliliğini yitirmiş âyete denir. Kur'an'da zikri geçen "nesh" kelimesi bütün bu işlemlerinin ıstılah hâline gelen isimdir. Bu kelimenin bu anlamda yer aldığı belli başlı âyetler şunlardır:

"Biz, daha hayırlısını veya benzerini getirmediğçe, herhangi bir âyetin hükmünü neshetmez veya ertelemeyiz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?"¹³

"Biz bir âyetin yerine onun hükmünü neshedecek başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah göndereceği âyetleri pek iyi bilmektedir- onlar: "Sen iftiracının tekisin!" dediler. Hayır, hiç de öyle değil! Onların çoğu işin gerçeğini bilmiyorlar."¹⁴

"Senden önce hiç bir resul veya nebi göndermedik ki halkının hidayetini umarak gayret gösterdiğinde, şeytan onun temennisi hakkında bir vesvese vermek, ümidini kırmak istemesin. Ama Allah, şeytanın attığı o vesveseyi giderir, sonra da âyetlerini sapasağlam, muhkem kılar. Zira Allah alîmdir, hakîmdir."¹⁵

Tefsir usulünde nesh konusu öncelikli olarak yer alır. Tabii ki farklı zamanlarda vahyedilen âyetlerin birbirleriyle neshe dair bir ilişkisi olabilir. Buna özel bir vurgu yapan Mâtürîdî, Kur'an'ın -müşriklerin ısrarlı taleplerine uygun olarak- bir kerede vahyedilmesinin

12 *Te'vilât*, 7/9. Ayrıca bkz. *Te'vilât*, 8/195, *Te'vilât*, 10/221-222.

13 Bakara 2.106.

14 Nahl 16.101.

15 Hac 22.52.

âyetlerin nüzullerindeki zamansal farklılaşmayı da ortadan kaldıracığını belirtmektedir.¹⁶ Bu durumda da Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasını ve hayatla irtibatını doğrudan gösteren "nâsîh" ve "mensûh" kavramları hiç doğmayacaktı.¹⁷ Mâtürîdî, neshin hikmeti hakkında şu açıklamaları yapmaktadır:

"Neshin hikmeti nedir? denilirse şöyle cevap verilebilir: Nesh Allah'ın insanları imtihan edeceği zorlu bir araçtır. Allah insanları istediği gibi, dilediği vakit imtihana tabi tutar. O, kullarına bir şey emreder, daha sonra bunu yasaklar; başka bir şey emreder. Bunda 'hikmet' dışı bir durum yoktur. Ya da (nesh) Allah'ın daha sonra edindiği bir bilgi sebebiyle gerçekleşmiş değildir. Aksine O, sürekli 'olan'ı ve 'olacak olanı' Bilen'dir, hak ve adaletle hüküm veren Hakîm'dir. Bu konuda çok söz söylemekten Allah'a sığınırım."¹⁸

Ayrıca Mâtürîdî, şu ifadelerinde olduğu gibi, nesh olgusunu akli bir zemine taşımaya da ihmal etmez:

"...İşin gerçeği aklen nesh edilme imkânı olmayan hiç bir hususta nesh vuku bulmaz. (Bunun tersine) aklın, neshi mümkün gördüğü her konuda neshin gerçekleşmesi caizdir."¹⁹

Nesh konusunda hemen akla gelen iki çarpıcı örnek içkinin haram kılınması ve kiblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe'ye çevrilmesidir. Bilindiği gibi, içki üç aşamalı bir süreçle haram kılınmış; önce içkinin sıradan bir içecek olmadığı ifade edilmiş, içilmesinin sakıncası gündeme getirilmekle birlikte faydasına da atıfta bulunulmuştur.²⁰ Daha sonra ibadet eden kimsenin içkili olamayacağı belirtilmiştir.²¹ Bu aşamalarla müminlere içkiden uzaklaşma yolunda belli bir alışkanlık kazandırıldıktan sonra bu konuda son gelen âyetle içki mutlak anlamda yasaklanmıştır.²² Haram kılınan içkinin tanımı konusunda Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un Mâtürîdî tarafından benimsenen kanaatleri dikkat çekmektedir. Bu görüşe göre hurma ve üzümde elde edilen içki, mutlak anlamda yasaklanmıştır. Bu iki meyve dışındaki

16 Mesela Mâtürîdî, bir nesh iddiasını, ilgili âyetlerin nüzul zamanlarının neshi mümkün kılamayacağını gerekçe göstererek reddetmektedir. Bkz. 6.368.

17 *Te'vilât*, 16/329.

18 *Te'vilât*, 1/202.

19 *Te'vilât*, 6/465.

20 Bakara 2. 219.

21 Nisa 4.43.

22 Maide 5.90. ve 91.

yiyeceklerden elde edilen içki türlerinin ise sarhoş edecek miktarını içmek haram kılınmıştır. Dolayısıyla hurma ve üzümde elde edilmeyen içki çeşitlerinden sarhoş olmayacak kadar içmek mekruhtur.²³ Bu görüş sahipleri Mâide suresinin 90. ve 91. âyetlerinde geçen *hamr* kelimesinin hurma ve üzümde elde edilen içki çeşitlerini "doğrudan" ifade ettiğini; diğer içki türlerinin ise insan bünyesinde icra edecekleri etkileri dikkate alınarak değerlendirilmeleri gerektiğini söylerler. Nitekim onlar, içecek elde edilirken uygulanan işlemleri de hep bu noktayı göz önünde bulundurarak incelemişlerdir.²⁴ Tabii ki Mâtürîdî'nin de kabul ettiği bu Hanefî görüşü yanlış bir temele dayanmaktadır. İslam kültür tarihindeki makbul yaklaşımın da ortaya koyduğu gibi hammaddesi ne olursa olsun sarhoş edici her içeceğin azı ya da çoğu Mâide suresinin 90. ve 91. âyetlerince yasaklanmıştır.

Nesh hakkındaki diğer örneğimizin konusu kiblenin Mescid-i Haram'a çevrilmesidir. Müslümanlar önceleri Mescid-i Aksa'ya doğru namaz kılmaktaydılar. Bunu da yeryüzünün tamamının Allah'a ait olduğunu, nereye dönülürse orada Allah'ın bulunduğunu söyleyen âyete²⁵ dayanarak yapmaktaydılar. Daha sonra, en başta yeryüzündeki Allah'a ibadet edilen ilk mabet olması ve diğer pek çok hususiyeti dolayısıyla Kâbe Müslümanların kiblesi olarak ilan edildi.²⁶

Mâtürîdî, tartışmalı olan "Kur'an'ın sünnet ile nesh edilmesi"ni kabul eder. Nisa suresinin 16. âyetinde yer alan "Sizden bir çift fuhuş yaparsa onlara eziyet edin. Eğer tövbe edip hâllerini ıslah ederlerse onları cezalandırmaktan vazgeçin. Çünkü Allah, tövbeleri kabul edendir ve çok merhametlidir" âyetinin *Sahih-i Müslim*'deki şu hadis ile nesh edildiğini düşünmektedir:

"...bekâr olan (zânî) celd edilir (dövülür) ve sürgüne gönderilir, evli olan (zânî) celd ve recm edilir (taşla vurularak öldürülür)"²⁷ Öyle ki bu konudaki kanaatini hiçbir şüpheye ma hâl bırakmayacak bir şekilde ortaya koyar. Ona göre, Nisa suresi 16. âyetin hükmü "...ister tilavet olunan vahiy; Kur'an ile, isterse tilavet edilmeyen Kur'an dışı (sünnet) vahiy ile nesh edilsin fark etmez".²⁸

23 *Tevâtür*, IV. 328-329, 331.

24 *Tevâtür*, 4/330-331.

25 Bakara 2.115.

26 Bakara 2.144.

27 "Hudûd," 12-14.

28 *Tevâtür*, 3/177.

Mâtürîdî'nin üzerinde durduğu "içtihad ile neshin cevazı", Müslümanların sorun çözmekte hareket kabiliyetlerini artıracak bir ilke olarak görülebilir. Tevbe suresinin 60. âyetinde sayılan zekat verilebilecek kimseler (zekat masarifi) arasında bulunan kalpleri İslama ısındırılacak kimseler (*müellefe-i kulûb*) hakkındaki Hz. Ebubekir (13/634) ve Hz. Ömer'in (23/644) uygulaması dikkat çekicidir. Hz. Ömer'in yönlendirmesiyle devlet başkanı olan Hz. Ebubekir bu sınıfa girecek insanların artık zekat alamayacakları yönünde karar vermiştir. Bunun gerekçesi, âyetin nazil olduğu dönemdeki sosyal ortamın değişmesiydi. Zira bu âyet vahyedildiğinde İslam, toplumda saygı gören, toplumu etkileyen mensuplarının sayısını artırma peşindeydi. Bunu gerçekleştirmek için ekonomik imkânların kullanılması uygun görülmüştü. Ancak Hz. Ebûbekir döneminde bu ihtiyaç ortadan kalkınca âyette zekat verilebilecekler arasında yer almasına rağmen müellefe-i kulûba zekat verilemeyeceği karara bağlanmış oldu. Mâtürîdî bu uygulamadan, "içtihad ile neshin cevazı" ilkesine ulaşmıştır. Üstelik bunu söz konusu iki büyük sahabîye tahsis etmeksizin, genel bir ilke olarak takdim etmiştir.²⁹

MUHKEM VE MÜTEŞABİH ANLAYIŞI

Âl-i İmrân suresinin 7. âyetinde 'muhkem' ve 'müteşabih' kelimeleri yer almaktadır. Âyetin metni Türkçeye şu şekilde tercüme edilebilir:

"Bu muazzam kitabı sana indiren O'dur. Onun âyetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Âyetlerin bir kısmı ise müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Hâlbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah'tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler: "Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rabbimizin katından gelmiştir" derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar."

Kur'an'ın en önemli iddiası tam anlaşılabilirlik iken 'müteşabih' âyetlerin Kur'an'da yer alması bir çelişki değil midir? Kur'an'ın ilk muhatapları için bile tam anlaşılabilen âyetlerin bulunması nasıl izah edilebilir?

29 Te'vilât, 6/392.

Kur'an insana hitap ettiğine göre insan tarafından anlaşılmalıdır. Yine, her metni ya da hitabı en iyi doğrudan muhatapları tam olarak anladığına ve Kur'an'da bu yargının istisnası olmadığına göre onu Hz. Peygamber ve Sahabe nesli mümkün olan en doğru şekliyle anlamışlardır. Müteşabih âyetler, Kur'an'ın bir din kitabı olması sebebiyle Kur'an'da yer almaktadır. Çünkü din, özellikle de semavi dinler gayb alanına iman etmeyi zorunlu kılmaktadır. Gayb ise insanın algı alanını aşmaktadır. 'Allah', 'Cennet', 'Cehennem', 'Vahiy'... insani kapasiteyle ihata edilemediği için Allah Kur'an'da bu alana ait olan bilgileri insani seviyeye indirgeyen bir dil kullanmaktadır. İşte bu dilin kullanıldığı âyetler müteşabih âyetlerdir. Yukarıdaki âyette de ifade edildiği gibi, bu durumun farkında olan, yani bu tür âyetlerin temel gerçekliğini anlayamayacaklarını, sadece hissedebileceklerini müdrük bulunan samimi ilimde ileri gidenler, "...onların (müteşabih âyetlerin) hakikatini, gerçek yorumunu Allah'tan başkası bilemez... Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rabbimizin katından gelmiştir" derler. Diğer taraftan, İslama inanmaya ikna olmayanlar, bu alana giren konular üzerinden İslam dinine itiraz etmeye çalışırlar. Âyette zikri geçen "...Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısma tutunup onlarla uğraşır dururlar..." ifadesi bu durumu tasvir etmektedir. Mâtürîdî, tercih yapmaksızın naklettiği birçok 'muhkem ve müteşabih' anlayışı arasında yukarıdaki açıklamalarımızı özetlediğini düşündüğümüz yaklaşımı da vermektedir. Onun bu konudaki açıklaması şöyledir:

"Bazı insanlar şöyle düşündüler: 'Muhkem' akılla ifadesi mümkün olandır. 'Müteşabih' akılla idraki mümkün olmayan yalnızca bir nass aracılığıyla bilinebilendir."³⁰ Mâtürîdî'nin Âl-i İmrân suresinin 7. âyetinin tefsiri sadedinde söyledikleri konu ile ilgili düşüncelerini açıkça ortaya koymamaktadır. Onun burada büyük oranda nakilci olduğunu söylemek mümkündür. Yine, satır aralarındaki ifadeleri bizim yukarıda vermeye çalıştığımız 'müteşabih' tasavvuru ile birebir örtüşmemektedir. Söz gelimi ona göre, "Muhkemden gelen bilgiye dayanarak müteşabih üzerinde durmak caizdir."³¹

30 Te'vilât, 12/244.

31 Te'vilât, 2/243.

Mâtürîdî, bu ifadesiyle müteşabih âyetlerin anlaşılabilirliğine dair bir imada bulunmaktadır.

Mâtürîdî'nin muhkem ve müteşabihe ilişkin naklettiği başka yorumlar da şu şekildedir:

1. Muhkemat, nasih; müteşabihat mensûh olan âyetlerdir.
2. Muhkem âyetler, Enam suresinin 151-153. âyetleri ile İsrâ suresinin 23-39 âyetleri, bunun dışındaki âyetler ise müteşabih âyetlerdir.
3. Muhkem âyetler, herkesin baktığında rahatlıkla anladığı âyetlerdir. Müteşabih âyetler ise müphemdir ve anlaşılma-ları için özel bir araştırma gerekir.
4. Muhkem âyetler insanoğlunun ihtiyaçlarını giderir. Müteşabih âyetler ise 'Hurûf-ı mukatta' gibi Allah'ın insanoğlunu sinama vesilesi olarak kabul edilmelidir.³² Bu son durumda insan yalnızca iman etmelidir.
5. Muhkem âyetler müminlerin anlama ve anlamlandırılmada ittifak ettikleri âyetlerdir. Müteşabih âyetler ise, dil farkı sebebiyle manasında anlaşamadıkları âyet gruplarını oluşturmaktadır.³³

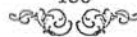
Mâtürîdî, Muhammed suresinin 20. ve 21. âyetlerinin tefsirini yaparken naklettiği bir görüş çerçevesinde muhkem âyet ve nesh ilişkisini gündeme getirmektedir:

"İman edenler: 'Keşke savaş hakkında bir sure indirilseydi?' diyorlar. Fakat açık ve kesin bir sure indirilip de içinde savaşma emri zikredilince, kâşplerinde hastalık bulunanların, ölüm sekeratına giren kimsenin bakışı gibi boş gözlerle sana baktıklarını görürsün. Korktukları başlarına gelsin! Onlara düşen: İtaat etmek ve tatlı söz söylemektir. İş ciddiye bindiğinde, Allah'a verdikleri sözde dursalardı, kendileri için elbette daha hayırlı olurdu."

Mâtürîdî, 20. âyette geçen "... Fakat açık ve kesin (*muhkeme*) bir sure indirilip de içinde savaşma emri zikredilince..." ifadesindeki *muhkeme* kelimesini *nâsiha* kelimesiyle açıklayan bir yorum üze-

32 Mesela bkz. *Tâ'vilât*, 8/7. Mâtürîdî, hurûf-ı mukataa'nın anlamı konusunda kesin bir görüş beyan etmemekle beraber bir ihtimali güçlü görmektedir. Buna göre, Huruf-ı mukataa'yı takip eden Kur'an ifadesi bu harflerin tefsiri olarak düşünülebilir. Sözgelimi Ra'd suresinin başındaki *elif-lâm-mîm-râ*'nın tefsiri, takip eden *tilke âyâtü'l-kitâb...* ibaresidir. Bkz. 7/379.

33 *Tâ'vilât*, 2/242-243.

rinde durmaktadır. Bu yorumu destekleyen bir unsur olarak da İbn Mesud'un (32/652) mushafında geçen *muhdese* (sonraki) kelimesinin âyetteki *muhkeme* kelimesinin yerine yazılmış olmasını göstermektedir. Bütün bunlar, âyette belirtildiği şekliyle 'iman edenlerin' savaşı meşru kılan bir sure murat etmeleri ve nazil olan bu surenin kendinden önceki ilgili âyetleri nesh etmesi esasına dayanmaktadır.

Kur'an'la ilgili bu ana temaların dışında Mâtürîdî'nin Kur'an algısıyla ilgili şu noktaların da altı çizilmelidir:

1. Kur'an ve diğer ilahî kitaplar gelişmezler.

*"Kur'an'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur'an Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı."*³⁴

Mâtürîdî bu âyet üzerinde dururken, Kur'an'a yüzeysel bir şekilde bakan insanın onda çelişki görebileceğini söylemektedir. Hatta bu konuda örnek bile vermektedir: Tevbe suresinin 44. âyetiyle Nûr suresinin 62. âyetinin ve yine Bakara suresinin 230. âyetinin içindeki ibarelerin çelişki gibi algılanabileceğini bildirmektedir. Ancak âyetlerin iniş sebep ve zamanları dikkate alınırca onların benzer, ancak farklı durumlara hitap ettiği gözlenir.³⁵

Mâtürîdî'ye göre Kur'an'ın çelişmezliği üç şekilde tezahür etmiştir: 1. Gayba ilişkin haber verdiği olaylar aynen gerçekleşmiştir.³⁶ 2. Kendinden önceki ilahî kitaplarda bildirilen hakikatlerle uyum içindedir. 3. İnsanların Kur'an'a atıfta bulunarak konuşmaları tutarlı olmalarını sağlamaktadır.³⁷

Kur'an'ın kendinden önceki kitapları doğrulaması, özellikle hukukta aynı hükümleri ihtiva etmesi değildir. Her ilahî kitabın kendi iç tutarlılığı ve temel inanç konularında diğer ilahî kitaplarla ortak bir dil kullanması önem arz etmektedir. Mâtürîdî, gerek Kur'an'ın, gerekse bütün ilahî kitapların iç tutarlılıklarını ve birbirleriyle uyum hâllerini izah ederken 'nesh'e atıfta bulunmaktadır. Sözü geçen durumlarda 'nesh' merkezi bir konuma sahiptir.³⁸

34 Nisâ 4.82. Mâtürîdî bu âyette geçen 'düşünmeyecekler mi?' sorusunun muhatabının -şaşırtıcı bir şekilde- havas olduğunu, avamın ise havassa itimat edeceğini söylemektedir. Bkz. *Te'vilât*, 3/352.

35 *Te'vilât*, 3/350. Ayrıca bkz. *Te'vilât*, 1/328.

36 Mesela münafıkların sıralarını Kur'an sık sık ifşa etmektedir. Bkz. *Te'vilât*, 3/354.

37 *Te'vilât*, 3/350-351.

38 *Te'vilât*, 12/39.

2. Kur'an 'mecazen' Allah kelamıdır.

Mâtürîdî, Kur'an'ın peyderpey indirilmesi hakkında şu âyetleri gündeme getirmektedir:

*"Kur'an'ı biz sana parça parça indiriyoruz."*³⁹

*"Onu Rûhu'l-emin, uyarıcı nebilerden olman için, senin kalbine açık ve vazıh bir Arapça ile indirmiştir."*⁴⁰

*"Kur'an, değerli bir Elçinin, Cebrail'in getirip okuduğu sözdür!"*⁴¹

Görüldüğü gibi bu âyetlerde Kur'an'ın zaman zaman Allah'ın zaman zaman da Cebrail'in sözü olduğu ifade edilmektedir. Arapça Allah'ın değil, insanın dili olduğuna göre Kur'an mecazen Allah kelamıdır.⁴²

Ayrıca, "Kur'an zîkr için kolaylaştırılmıştır"⁴³ âyetini detaylı bir açıklamaya tabi tutan Mâtürîdî, âyetteki zîkr'in şu muhtemel anlamlara yorumlandığını söylemektedir:

- Kur'an kolay ezberlenebilmektedir.
- Kur'an'da sık sık Allah'ın insanınluna verdiği nimetler hatırlatılmaktadır.
- Kur'an'da Allah'ın insan üzerindeki hakları hatırlatılmaktadır.
- Kur'an'da geçmiş ümmetlerin başlarından geçen ibretlik olaylar hatırlatılmaktadır.
- Hz. Peygamber'in şahsına yönelik bir kolaylaştırmanın olacağı ima edilmektedir. Biliyoruz ki Hz. Peygamber kendisine vahiy gelirken vahyi unutacağı korkusuyla bir gerilim yaşıyordu. İşte bu yüzden vahiy tecrübesi Hz. Peygamber'e kolaylaştırılmıştır.

Maturidî bu ihtimaller içinde Kur'an'ın hıfz edilmek için nazil olmadığını belirterek, ilk ihtimale sıcak bakmadığını göstermekten de geri durmamaktadır.⁴⁴ Ancak Mâtürîdî, tefsirinin başka bir yerinde Kur'an'ın vahyedilme sebepleri arasında ezberlenmesini ve içe-

39 İnsan 76.23.

40 Şuarâ 26.193-194.

41 Tekvîr 81. 19.

42 Te'vilât, 16/338

43 Kamer 54.40.

44 Te'vilât, 14/ 236-237.

riğini tam anlamıyla aksettirmesi şartıyla 'tertil' ile okunmasını da saymaktadır.⁴⁵

3. Kur'an'ın vahyi ve Hz. Peygamber'in gönderilmesi, inançsızlığa temel yapılan bütün mazeretlerin meşruiyetini ortadan kaldırmaktadır

Eğer Kur'an'a muhatap olan ilk müşrikler 'Ey Muhammed! Sen Allah elçisi isen ve bu Kur'an'da Allah katından gelmiş ise bizim inanmayacağımız bilgisi de Allah katında olmalı. O hâlde neden bize inanmayacağımızı bile bile yani boşu boşuna bütün bunları söylüyorsun? Diyelim ki Kur'an hak olarak vahyedildi ve sen Allah'ın elçisisin. Bu durumda da inanmadığımız için tehdit ettiğin akibetle hemen karşılaşmamız gerekmez mi?'⁴⁶ şeklinde düşünüyorlarsa, şunları bilmeliler: Ahiretteki sorgulamanın adil oluşunu sağlama bakımından, elçinin ve mesajın görevlerini icra etmeleri ve inkâr edenlerin her türlü mazeretinin ortadan kaldırılması gerekir. Yine, sizler inanmasanız dahi sizden sonrakilerden muhtemel inacak olanlara mesajın layıkıyla ulaşması icap eder. Yani doğru yolu gösteren kitabın ve onu getiren elçinin 'tarih'in bir safhasında yer almaları zorunludur. (Bu kadorcık düşünemiyorlar mı?)⁴⁷ Mesajın 'sahteliği' iddialarını acil bir azab ile karşılaşmamış olmalarıyla gerekçelendirmelerine gelince, Allah onlara müteaddit defalar uyarıda bulunmayı murat etmiştir. Diğer taraftan "inanmadığımız için tehdit ettiğin akibetle hemen karşılaşmamız gerekmez mi?" şeklinde bir talepte bulunmalarının mantıksızlığı ortadadır. Çünkü bu gerekçe ile aslında kıyametin kopmasını, imtihan dünyasının sona ermesini talep etmiş oluyorlar. Çünkü İslam son dindir ve kıyametin ne zaman kopacağını yalnızca Allah bilmektedir.

Te'vilât'ta Mutezile Eleştirisi

Tefsirinin hâli hazırdaki matbu nüshasının her bir cildinin sonunda yer alan fihriste bakmak bile, Mâtürîdî'nin Kur'an yorumu vesilesiyle Mutezile'yi yıpratmaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Mâtürîdî'nin tefsirinde Mutezile'ye yaptığı atıflar ve eleştiriler ne nitelik ne de nicelik olarak diğer mezheplere karşı yap-

45 *Te'vilât*, 16/190-191

46 *Te'vilât*, 13/222.

47 *Te'vilât*, 13/223.

tığı tenkitlerle karşılaştırılabilir. Nitekim daha tefsirinin hemen başında Fatiha suresinin dört ayrı yerinde mutezileyi eleştirecek fırsatı bulabilmiştir. Bakara suresinin 24. âyetinde konu edilen *tehadî meselesini* - ki Kur'an'ın bir benzerini yazmanın beşerin gücünü aşması anlamına gelmektedir - anlatırken âyetin sonundaki *u'iddet li'l-kâfirin* (cehennem kâfirler için hazırlanmıştır) ibaresini 'büyük günah işleyenlerin cehennemde kalacaklarını' ifade eden Mutezili inancını reddetmek için kullanmaktadır. Buna göre âyette belirtildiği üzere cehennem yalnızca kâfirler için hazırlanmıştır; Mutezile'nin iddia ettiği gibi *mürtekeb-i kebîre* (büyük günah işleyen) için değil.⁴⁸ Daha iyi anlaşılacak için Mâtürîdî tefsirinden bu kısmın çevirisini vermek istiyoruz:

"Kâfirler için hazırlanmıştır". Âyette Cehennem kâfirler dışındaki bir kesim için hazırlanmadığına dair delalet vardır. Bu, Mutezile'yi yanlışlamaktadır. Çünkü onlar büyük günah işleyen kimseleri kâfir saymaksızın ebedî cehennemlik olarak kabul ederler. Onlara göre Cehennem aynı zamanda kâfirler için de hazırlanmıştır. Müslüman işlediği bir günah, bulaştığı bir çirkinlik sebebiyle azap görür. Çünkü Allah dilediğini istediği biçimde cezalandırır. Yarattıklarının bu konuda ona söz söyleme hakkı yoktur. Verdiği karara kimseyi ortak etmez."

Mâtürîdî'nin zihninde mutezile ile mücadele etme ve bu mezhebi yıpratma o kadar öncelikli bir konudur ki daha da ileri giderek *mürtekeb-i kebîre* hakkındaki Sünnî-mutezilî tartışmasının ayrıntılarına girmekte bir sakınca görmez:

"Eğer Mutezile, 'müşriklerin çocukları cennete girecekler, (hâlbuki) cennet bu çocuklar için hazırlanmadı, (yani âyette cehennem kâfirler için hazırlandığının belirtilmesi mürtekeb-i kebîre için hazırlanmadığını göstermez), başkalarının da cehenneme (hem de) ebedî olarak girmesi caizdir, cehennem de böyledir, cehennem kâfirler için hazırlansa da başkalarının orada azap çekmesi ve ebedîyen kalması caizdir, ... baştan beri kâfir olanla, iman ettikten sonra küfre giren cehennemde ebedî kalmak konusunda eşittir; aynı şekilde büyük günah işleyenle kâfir de cehennemde ebedî kalmak konusunda eşittir' derse, onlara şu cevap verilir: Her kâfir yaratılış icabı tevhide eğilimlidir. Ancak buna itibar etmezse iman ettikten sonra inkâr eden kimseye benzer, (aslında o) iman ettikten sonra küfre girmiş değildir. Mutezile'nin (kâfirlerin) çocukları ile ilgili kanaatine gelince, Allah'ın bir mükâfatı olarak, onlar ebedî cennette kalacaklardır. Allah karşılıksız dilediğine lutfeder. Aklen de bu caizdir. Karşılıksız

48 *Tevîlât*, 1/60-61.

ihşanda bulunulabilir. Ancak işlenilmeyen bir suç yüzünden azap etmek makul değildir. (Yani büyük günah işleyenler küfre girmedikleri için ebedî cehennemde kalmayacaklardır.)⁴⁹

Görüldüğü gibi Mâtürîdî Bakara suresinin 24. âyetinde, ne âyetin bağlamı, ne nüzûl sebebi ne de okunduğunda çağrıştırdıklarıyla alakası olan tartışmalara girmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Mâtürîdî, mutezileyi yakın tehdit olarak algılamış ve önemsemıştır. Mâtürîdî âyetleri kelami tartışmalara konu etmek için bu şekilde birçok zorlama yoruma uğratabilmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Mâtürîdî'nin, tefsirinde en fazla dikkat ettiği hususlardan birisi ifadelerindeki açıklıktır. Yanlış anlaşılmaya ya da yeterince anlaşıl-mamaya sebep olabilecek sorunları bertaraf edici bir anlatım tarzını tercih etmektedir. Bunun yanında belki de kelam ilmindeki derinliğinin bir yansıması olarak bir meseleyi ele alırken akla gelebilecek ihtimalleri "...eğer şöyle denilirse ...şöyle söylenebilir" biçimindeki farazi cümlelerle işlemeye çalışır. Bu şekilde, okurun konuya bütün ayrıntısıyla ve makul bir zeminde vakıf olmasını amaçlamaktadır. Ayrıca bu, onun kendi tefsir faaliyetine ilişkin duyduğu özgüvenin bir göstergesidir. Kendi tercihini açıkça ifade ettiği durumlarda, onu bütün yorum ihtimallerinin arasından akli çıkarımlarla tartışarak öne çıkarması başka nasıl yorumlanabilir ki? Nitekim Mâtürîdî, Kâf suresinin 37. âyetinde geçen "... kalbi olan için Kur'an bir öğüttür" âyetindeki 'kalbi olan' vasfına 'aklı ve anlayışı olan' açıklamasını getirerek Kur'an'ı anlama konusunda akli ne kadar öncelediğini göstermektedir.⁵⁰ Yine Mâtürîdî, Allah'ın Kur'an'da verdiği örneklerin, düşünüldüğünde idrak edilebileceğini söylemektedir.⁵¹ Ancak bütün bunlar, onun Kur'an yorumunda, her âyet hakkındaki kişisel kanaatini rahatlıkla görebildiğimiz anlamına gelmemektedir. Belki de tefsir ve tevil anlayışının bir gereği olarak birçok âyetin yorumunda kendinden önce söylenenleri nakletmekle yetinirken bazılarında da muhtemel manalar üzerinde durmaktadır. Mâtürîdî her ne kadar 'tef-

49 *Agy*.

50 *Te'vilât*, 14/118.

51 *Te'vilât*, 11/218.

sir' ve 'tevîl' kelimeleri arasında keskin bir ayrım yaparak tefsirine başlıyorsa da eserinde bu iki kelimeyi eş anlamlı olarak kullanabildiğine şahit oluyoruz.⁵²

Mâtürîdî, tefsirinin önemli bir kısmında tefsir kültürümüze uygun bir şekilde biçimde âyet ibarelerini farklı cümleler kurarak tekrar etmektedir. Yine o, âyetlerde yer alan kelimelerin müradiflerini vererek tefsirini zenginleştirmektedir.⁵³ Aslında bunda şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü burada insanoğlunun, yaklaşık 1400 sene önce metinleşen ilahî bir hitapla tanışıklığından bahsediyoruz. Kur'an metni değişmediğine ve insanoğlunun 'dil'e dair tecrübesi ortada olduğuna göre doğası gereği tefsir tarihi tekrarlar tarihi olmak zorundadır. Bu doğal olgudan rahatsızlık duyarak Kur'an metninden Arapça'ya, nüzül sürecine/ortamına ve Kur'an'ın ilk muhataplarına yabancı gelebilecek anlamlar çıkarmak hayırlı sonuçlar doğurmamıştır.⁵⁴ Nitekim günümüz insanının Kur'an konusundaki kafa karışıklığının arkasında Kur'an âyetlerine hiç kimsenin aklına gelmeyen anlamlar verme çabasının önemli bir katkı sunduğu inkâr edilemez.

Mâtürîdî, Kur'an'da açıklığa kavuşturulmayan ayrıntılar üzerinde durmanın anlamsızlığını açıkça dile getirmektedir. Mesela A'râf suresinin 163. âyetinde zikri geçen *karye* (köy) hakkında "Bu köyü bilmeye gerek yok. Çünkü bilmenin bir faydası yok. Eğer bilmemizin bir faydası olsaydı Allah bildirirdi" diyerek⁵⁵ tefsir ve te'vil anlayışına dair önemli bir açıklama getirmektedir.

Mâtürîdî tefsirini sadece Kur'an âyetlerinin muhtemel anlamlarını öne çıkarmak ve bunlar içinden tercihler yapmak amacıyla yazmamıştır. Sünni bakış açısıyla sorunlu gördüğü mezhebi kanaatleri bertaraf etmek amacı da gütmüştür. Bunlar içinden özellikle Mutezile'yi hedef aldığı gözden kaçmamaktadır. Acaba sapkın gördüğü Şia, Batınlık ve Haricilik gibi diğer mezhepleri o kadar da ciddiye almazken Mutezileyi eleştirmek için neden özel bir çaba harcamakta-

52 Mesela bkz. *Te'vilât*, 5/365, 371.

53 Mesela bkz. *Te'vilât*, 9/8-10.

54 Sırası gelmişken ifade etmek gerekir ki Mâtürîdî, Kur'an'da Arapça dışındaki dillerden kelimeler bulunduğunu da kabul etmektedir. Mesela bkz. *Te'vilât*, 10/218. Tabii ki bu kelimeler '*muarrab*' (Arapçalaşmış) idiler ve Vahiy sürecinin şahitleri olan Sahabe tarafından bilinmekteydiler.

55 *Te'vilât*, 10/20.

dır? Çünkü Mutezile yakın tehdittir. Mâtürîdî cephesinden bakılınca Mutezile'nin, Sünni dünyanın müntesiplerini ikna etme tehlikesi her zaman vardı. Diğer mezhebi temayülleri benimsemek, genellikle, o mezheplerin baskın olduğu kültür havzalarında yaşamayı gerektirirken Mutezile, ortaya attığı fikirlerle ve kelami tartışmalarla daima tehdit unsuruydu.